упорядкування Миколи Зимомрі. – К. – Дрогобич: Посвіт, 2013; Ніколенко 2007: Ніколенко В. Письменник попису€…: есеїзована енциклопедія творчості. – Дніпропетровськ: Ліра, 2007; Семенюк 2008: Семенюк Г.Ф., Гуляк А.Б., Бондарева О.Є. Версифікація: теорія і практика віршування: підручник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008; Семенюк 2012: Семенюк Г.Ф., Гуляк А.Б., Науменко Н.В. Літературна майстерність письменника: підручник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012; Солоухин 1965: Солоухин В.А. С лирических позиций. – М.: Сов. писатель, 1965.

Зимомря Н.И. Художественный дискурс сборника стихотворений Наталии Науменко «Неограненный изумруд».

В статье с позиций синестезии проанализирован сборник стихотворений Наталии Науменко «Неограненный изумруд» (2013). Показано, что концепты искусств, принадлежащие к разным культурам и сочетающиеся в индивидуально-авторской картине мира, обуславливают выбор жанра и стиховой системы, истолкование знаковых сюжетов и образов, а также свидетельствуют о возвращении к первозданному синкретизму искусств.

Ключевые слова: современная украинская поэзия, лирический субъект, жанр, стиль, синтез искусств, образ, символ.

Рецензенти: Поплавська Н.М., д-р філол. наук, проф.,
Журба С.С., к.філол. наук, доц. (Кривий Ріг)

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

УДК 81’373.43.161.2
ББК 83.3(4УКР)

Художня своєрідність роману «Земля» Ольги Кобилянської

Досліджується модерний роман «Земля» Ольги Кобилянської. В основу сюжету покладено реальні події братовбивства за землю на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. В ньому тема землі і братовбивства за неї розкривається крізь оптику гуманістичних проблем життя і смерті, гріховності і святості, злочину і спокути, любові і ненависті, влади землі над людиною. Традиційно літературознавці вважали твір повістю. Проте ще сучасники віднесли його до жанрового різновиду соціально-психологічного роману. Розкрито жанрову структуру та характерні ознаки «Землі» як роману, який посідає важливе місце в українській та світовій романістиці.

***Ключові слова**: тема землі, сюжет, проблематика, оповідання, повість, роман, наратор-усезнавець.*

Tkachuk M.P. Genre originality of the novel «Zemlya» by Olga Kobylyanska.

A modern novel «Zemlya» by Olga Kobylyanska is explored. The real events of fratricide for earth on Boucovina at the end of the XIXth — the beginning of the XXth century are taken as the basis of sužet. Thus the theme of earth and fratricide for it is viewed as humanism problems of life and death, sinfulness and holiness, crime and expiation, love and hatred, lordships of the earth over a man. Traditionally literary critics considered this work to be a story. However, yet contemporaries view it as a genre variety of social-psychological novel. A genre structure and characteristic signs of «Zemlya» are exposed and it is seen as the novel, which takes important place in Ukrainian and world novel writing.

***Keywords**: theme of earth, subject, problems, short story, story, novel, all-knowing-narrator.*

«Земля» (1901) Ольги Кобилянської – один із найвидатніших творів модерної української літератури межі століть. У ній письменниця майстерно поєднала реалістичні реалії життя селян на Буковині із міфологічними й неоромантичними його вимірами, яскраво виявилося модерністське образне мислення авторки, яка просту фабулу братовбивства за землю висвітлила крізь призму загальнолюдських проблем: життя і смерті, гріховності і святості, злочину і спокути, любові і ненависті, влади землі над людиною. Степан Смаль-Стоцький, сучасник письменниці, писав, що «Земля» чарує читача «своєю красою, мистецьким розмалюванням великого тла події, захоплює великою ідеєю, великим незрівняним синтезом», внаслідок якого «демонічна сила землі творить свою поезію».

Жанр «Землі» авторка визначила як *оповідання*, тобто оповідь, розповідь, повіствування. Михайло Коцюбинський у листі до неї писав про «Землю» як про *повість*, в якій «*і природа, і люди, і психологія їх*» справляють сильне враження. Тому традиційно критики твір відносять до соціально-психологічної повісті. Оскільки в ній соціальні питання висвітлюються крізь призму психологізму, змальовано складний душевний стан героїв, їх передчуття, страх перед невідомим. Водночас

представлено «найсміливіший розтин селянської психіки» [Павличко 2007, 1: 255], відтворено, як соціальна несправедливість запускає коріння в людську душу, спотворюючи її мораль, штовхаючи на злочин. З глибин підсвідомого виринають притлумлені інстинкти, бажання, символічні картини, образи-символи, попередження в біді. Мистецтво змалювання загадкових і підсвідомих процесів душі, внутрішніх імпульсів, боротьби зі своїми покликами, прихованими бажаннями героїв, аналіз їх логічних й алогічних вчинків – неперевершені з художнього погляду. В цьому плані українська письменниця співзвучна ідеям німецького психоаналітика Зигмуда Фройда, ідеї якого активно освоювало мистецтво XX століття. Так творилася епічна панорама життя. Це дало підставу Іванові Франку жанр твору Ольги Кобилянської віднести до *роману*: «Концепція роману задумана тонко і добре викладена, персонажі твору окреслені чітко, змальовуючи події, письменниця не виходить за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу, та все ж цілість пройнята таким емоційним настроєм, що це надає «Землі» особливого чару» [Франко 1984, 50: 281 – 282]. У статті «Южнорусская литература», розраховану на російського читача, Іван Франко «Землю» назвав «великим романом із селянського життя», написаному в річищі «глибокої поезії, змалювавши вражаючу драму братовбивства через володіння землею» [Франко 1984, 41: 60].

Українські літературознавці Іван Денисюк, Зенон Гузар, Анатолій Гуляк, Леся Вашків, Владислав Гижий та інші так само відносять твір до жанру роману, в якому виявили себе епічна глибина, романне мислення письменниці. Наратор-усезнавець Ольги Кобилянської всебічно змалював життя мешканців Буковини, відтворив низку діючих осіб, охоплюючи в своє поле чимале коло життєвих явищ, персонажів, порушуючи важливі питання доби. Важливими структурним елементом роману є епічність, наратив та творений ним фікційний (уявний) світ, за допомогою якого розкривається історія персонажів у просторі й часі.

За своєю художньою структурою «Землю» Кобилянської можна назвати *органічним романом*, в якому сюжет

вибудовується адекватно до розвитку суспільних, ідейних, психологічних і побутових відносин між героями і середовищем, що покладено в основу твору. За жанром «Земля» – *центроподійний роман*, художня картина світу обертається навколо головного персоніфікованого образу – Землі, яка, немов фокус, вбирає всі суперечності часу і містить усі пружини сюжету, групує героїв і зумовлює їх світосприймання. Отже, мотив влади землі зумовлює сюжетно-композиційну організацію тексту. *Сюжет твору концентричний*, події відтворюються у причинно-наслідкових зв'язках, які ведуть герої до катастрофи – братовбивства. У першій главі представлена експозиція і зав'язка головної сюжетної лінії. У центрі картини твору – в минулому бідняк, а тепер заможний селянин Івоніка, його дружина Марія, сини Михайло та Сава. Кожен з них має своє розуміння щастя і значення землі в їхньому житті. Батьки обожнюють землю. Івоніка турбується, хто буде обробляти поле, коли Михайла заберуть у рекрути. Батько йде на жертву: продає пару волів, аби відкупити від війська сина. Та його потуги марні – Михайло змушений іти до цісарської армії. У батьків своє розуміння щастя дітей: вони ніколи не погодяться на шлюб Михайла з бідною наймичкою Анною, яка не має землі. Вони вже вибрали йому дівчину Прасину із заможної родини, адже ниви обох господарів «*граничать між собою, становлять одну рівнину: їх сила однакова»*. Їх не цікавлять почуття сина. Так окреслюється конфлікт між батьками і дітьми. Зав'язка сюжетної лінії завершується у третій главі, коли Михайло й Анна зустрічаються в полі. Ця сюжетна лінія сповнена лірико-романтичною тональністю, ніжністю почуттів, багатством барв.

Тема влади землі над селянином належить до вічних тем у мистецтві. Вона сягає міфології античних часів. Деметра, грецька богиня родючості і землеробства, навчила людей, як обробляти хліборобні лани. У XIX столітті цю тему порушували французький письменник Оноре де Бальзак («Селяни»), польський – Владислав Реймонт («Селяни»), німецький – Вільгельм Поленц (трилогія «Сільський священик», «Селяни», «Могильник»), російський – Гліб Успенський («Влада землі»), а також українські – Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Василь Стефаник та інші.

Правда, якщо у творах зарубіжних митців селянин – об'єкт співчуття, знедолена людина, за якою з далекої відстані спостерігає «об'єктивний» і «байдужий» наратор, то в «Землі» Ольги Кобилянської – суб'єкт творення свого внутрішнього світу, який виростає немов із землі й змальовується крізь призму вірувань, забобонів, дії чар, приворотного зілля, снів, ворожби, передчуттів, фаталізму, містичних явищ, «чогось», що наповнює людину, віддану землі, на кожному її кроці. Персонажі авторки глибоко вірять у визначеність і невідворотність долі. Цей міфологічний мотив є наскрізним у художньому світі роману й характеризує світосприймання рільника, його єдність із землею, природою, яка одухотворяється і стає важливим чинником творення світогляду героїв. Антитеза є рушієм розгортання художньої картини світу: зіставлено цивілізацію і природу, мрійливу уяву і мудрість, пристрасті і розум, переступ і моральну силу, байдужість до природи і поетично-трудове, містичне її сприймання. Персонажі авторки перебувають у вічному циклічному колообігу життя людей на землі, у світі, що несе у собі красу, гармонію і таїну минулого та майбутнього, яке передбачає вічне повернення, а відтак відродження людського духу. Загалом влада землі несе позитивну енергію для людини, проте в силу збігу антигуманних суспільних та особистісних чинників у натурі селянина набуває негативної дії. Особисті егоїстичні риси в характері Сави, його пристрасть до руйнування, нелюбов до землі привели його до переступу, порушення людських моральних цінностей, а відтак – братовбивства.

З цього випливає ідея роману: «земля повинна бути для людини, а не людина для землі» [Павличко 2007, 1: 255]. Земля покликана народжувати життя, у творі Кобилянської обливається кров'ю, стає причиною смерті. Гуманістична ідея повісті полягає в запереченні темної влади землі над людиною, хлібороб має мати владу над нею. Твір проймає життєствердна віра в духовне розкріпачення людини, в перемогу світлих начал життя, а її застережливий пафос перегукується зі словами народної пісні, опублікованої Маркіяном Шашкевичем в альманасі «Русалка Дністровая»: «*Кров людська – не водиця – / Проливати не годиться*» [Русалка Дністровая 2007: 10], що згодом стане назвою однойменного роману Михайла Стельмаха.

В основу наративу твору лягли справжні події, що мали місце в селі Димка, в якому з 1889 по 1891 рік проживала Ольга Кобилянська в маєтку, придбаному батьком. В селі вона глибоко пізнала селянське життя, зокрема знала родину Костянтина Жижияна, який мав двох синів – Саву і Михайла. 12 листопада 1894 року в сім'ї сталася трагічна подія: молодший брат Сава, бажаючи бути єдиним спадкоємцем батьківської землі, вбив старшого брата Михайла. Ця подія вразила письменницю, і вона художньо відобразила її: «Факти, що спонукали мене написати «Землю», правдиві. Особи майже всі що до одної також із життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала – ох, як я хвилями ридала!..». На цьому документальному матеріалі письменниця художньо змалювала і порушила вічну тему Каїна та Авеля, зради і покути. Згодом Сава Жижиян – прототип Сави Федорчука – емігрував до Канади, де й помер 1934 року. Маріука Магіс – прототип Рахіри – прожила дев'ять років із Савою. Коли він її покинув тяжко працювала коло землі, аби прогодувати дітей, померла 1949 року. Прототипами інших персонажів «Землі» були селяни з Димки та інших сіл. Змальовуючи життя тодішніх рільників, письменниця не копіювала їх, а вдавалася до образних прийомів індивідуалізації та типізації: особу наділяла сутнісними для епохи рисами та узагальненими, відтворюючи спосіб мислення, світобачення народу, але змальовані нею герої яскраво індивідуальні і неповторні. Невипадково Іван Франко відзначив поетичність і «високу майстерність» повісті, яка «матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в часи теперішнього важкого лихоліття».

Паралельно розвивається сюжетна лінія Сава – Рахіра, яка має великий вплив на юнака («вона відбирала йому весь розум і всю свідомість його єства, була для нього богинею й держала його при собі, мов магічною силою»). Проте дівчина бідна, її батько походив з циган і був безземельний. Тому Федорчуки проти одруження Сави з Рахірою. Розвиток дії пов'язується з перебуванням Михайла у війську. Це вражаючі картини знущання німецьких офіцерів над колишніми українськими селянами, які не знали німецької мови. Експресію розповіді підсилює персонажна оповідь, зокрема Михайло розповідає

батькові про його невимовні муки у війську, намір навіть дезертирувати, але за це втікачів розстрілювали. Проте, перебуваючи у місті, Михайло збагнув, що можна прожити і без землі, аби було бажання працювати. Під час відпустки перед Анною він окреслив вихід із драматичного становища, можливість щастя закоханих може бути реальністю і без землі.

Сюжетні лінії Михайло – Анна, Сава – Рехіра пересікаються, утворюючи напруження в розвитку сюжету. Рахіра, довідавшись, що Анна чекає дитину від Михайла, нападає і лає її, але дістала відсіч від жінки. У події втручається Сава, обіцяючи Анні відомстити. Драматизм дії зростає, наближаючись до *кульмінації*. Однієї ночі Сава з Михайлом пішли до панського лісу за жердинами, аби полагодити тин. Другого дня Михайла знайшли в лісі вбитим. Авторка використала *детективний прийом*: самої трагедії, що відбулася в лісі, не показано. Вона відтворює реакцію односельчан на страшну подію. Батьки та Анна підозрюють Саву і на це у них є резон. Проте однозначної відповіді, хто вбивця Михайла, не дано.

Події у романі Ольги Кобилянської хронологічно охоплюють час протягом двох років. Проте важливу композиційну функцію відіграють у тексті такі наративні прийоми, як аналепсиси, тобто повернення в минуле персонажів, пролепсиси [Ткачук 2002: 12], тобто забігання в майбутнє, за допомогою яких розширюється часовий вимір змалювання художнього світу. Екстрадієгетичний наратор [Ткачук 2002: 40] Кобилянської вдається до таких композиційних одиниць, як описи природи, пір року, зображення портретів героїв, інтер'єру, праці коло землі, авторських характеристик. Психологічна виразність досягається через відтворення внутрішніх монологів, які фіксують душевні переживання персонажів, діалогів, монологів.

У композиції «Землі» смислову художню функцію виконує *епіграф* німецькою мовою: «*Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша*», який увиразнює фатальність долі «дітей землі». Таке ж змістове навантаження має епілог, в якому повідомлялося, що сталося в майбутньому з героями. У побудові образного світу повісті важливу художню роль відіграють образи-символи,

лейтмотиви, підтекст, що свідчить про модерні засоби наратора-усезнавця в моделюванні картини буття героїв.

Концепт землі в художньому світі повісті Ольги Кобилянської має філософський вимір. Це архетипний, тобто первісний образ, відомий людству із давніх міфів. У цьому аспекті земля її змальовується двопланово: як генератор життя, руху, змін, оновлення, вітаїстичного утвердження добра і водночас як фатальний руйнівник, темна сила, що спричинює зло, забирає у своє чорне лоно людей, тварин, рослин, Така інтерпретація образу засвідчує давнє уявлення наших предків про землю як основу буття, в якому життя і смерть – рівнозначні величини. Сприймання персонажами землі неоднозначне. Івоніку, Марійку із землею єднає містичний духовний зв'язок, уявлення селян про життя, смерть і вічність. Івоніка каже Михайлові: «*Знаємо лише землю! Вона чорна та й руки наші почорніли від неї, та вона свята. Крізь наші руки йде й білий хлібець*». Це своєрідна селянська філософія. Хлібороб своєю працею «цивілізує» землю, перетворює її на рай, де люди їдять білий хліб. Він вірить у щасливу, дану долею землю, на якій жили його предки і будуть жити та засівати лани онуки. Дмитро Павличко відзначив: «Кобилянська показала труд як рятунок людини у дні найбільшого горя і тим самим відкрила ще одну сторону праці як найголовнішого смислу людського життя. Івоніка і Марійка, якби вони на себе подивилися збоку, як Гамлет, сказали б: бути!» [Павличко 2007, 2: 256]. Саме праця коло землі відроджує в трудівникові «цілісну людину» (Іван Франко), з її замилуванням красою рідної землі, пробуджує філософію антеїзму та філософію «сродної праці» Григорія Сковороди. Як тільки людина відсторонюється від неї, вона вироджується, мертвіє, стає злою, егоїстичною, здійснює злочини.

У художньому світі повісті образ землі позначують опозиційні пари: вітаїстична, відтворювана сила природи / чорна, стихійна і фатальна сила; краса / жах; свобода / неволя («влада землі»); духовне піднесення особи / нице падіння, антилюдяне начало. У річищі модернізму письменниця показала, що причиною і наслідком вчинків рільника були не тільки соціальні корені життя конкретної людини (постулат реалістичної

естетики), але й учинки, що не підлягають причинно-наслідковим зв'язкам, зумовлюються підсвідомими імпульсами. Для героїв Ольги Кобилянської земля криє в собі містичну, чорну стихію, породжує каїнів серед людей, драматизм життя. Християнський мотив жертвопринесення землі звучить з уст Марійки, яка звертається до мертвого Михайла: «Не для тебе, синку, була вона, а ти для неї! Ти ходив по ній, а як виріс і став годний, вона отворила пащу й забрала тебе!» Християнський міф про Адама відлунюється в образі «природної людини» Івоніки, який, прагнучи добра, скоює гріх на землі, породжує смерть сина, а потім – смерть онуків. Поступово герой відроджується через самостраждання і самоосудження, що відновлюють у його серці любов до людини. Отож земля постає як реальний і водночас містичний образ, як божество, що пожирає і відроджує людину. Її могутня і таємна енергія визначає предковічний поклик землі, впливає на долю персонажів твору.

Жанр роману спонукав письменницю створити цілісну художню картину світу. Велика кількість персонажів, сукупність подій часом віддалених між собою часовими та просторовими проміжками – все це поєднано логікою розвитку сюжету, причинно-наслідковими зв'язками й ідейною системою поглядів автора. Саме тому важливу роль відіграє *розповідач-усезнавець* у творі. У романі «Земля» застосовано гетеродієгетичного наратора, тобто третьоособову розповідь, при якій позиція наратора є зовнішньою щодо оповідуваних / описаних подій [Ткачук 2002: 10]. Він не належить до оповідуваного художнього світу, але володіє повною інформацією про нього. Його голос є об'єднуючим чинником для епічної цілісності твору. Він представляє описи, відомості про дійових осіб, його мовлення органічно поєднує епізоди твору в єдине ціле. Змальовуючи весілля Параски, розповідач акцентує увагу читача на психологічній напруженості ситуації, неприродному поєднанні молодої дівчини й старого жениха через введення художнього образу: «Голос скрипки, жалібний, роздразнений, кинувся в нестямі, а потім неначе навіки злучив їх з собою…» І тут же підтверджує своє бачення зображенням психічного стану ініціатора цього весілля Докії: «І ще двоє людей не поділяло сьогодні радості присутніх. Се була Докія, яка з жалю, що донька

покидала так вчасно її хату, стала на лиці неначе земля, і батько дружби Михайла, старий Івоніка Федорчук. Обоє сиділи в однім куті на лаві й сумували. Докія несказанно терпіла від свідомості, що «сиротіє»; а по-друге, вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Параска улягла її майже розпачливим мольбам, що виходила за нього». З вуст наратора реципієнт дізнається не тільки про перебіг подій, а й про їх оцінку, сприймання дійовими особами, їхні мотиви та переживання. Проте у творі звучить історія не розповідача, а безпосередніх учасників, адже в його словах чуємо голоси протагоністів Михайла і Сави, Рахіри, Анни, Докії, сім'ї Федорчуків, мешканців села, які стали свідками трагічних подій.

Наратор через мовлення і внутрішні монологи передає погляд персонажів на світ і події, застосовуючи зовнішню і внутрішню фокалізацію. Звучать слова персонажів, від окремих фраз до цілих монологів, з яких дізнаємося, як Сава ставиться до брата: «Він уже знає, чого ходить стільки в село й на танець, і він, Михайло, думає, що як він старший, то він – молодший – має його зараз у всім слухати! О ні, се таки не так!». Це і голос матері, яка переймається тим, чому Сава лихий і навіть бажає, щоб його забрали у військо замість Михайла, і безглуздий гнів Івоніки на Марію, що недогледіла сина та його перші підозри щодо Сави. Експліцитний наратор передає через мовлення і внутрішні монологи, і погляд персонажів на світ і події. Читач бачить весь спектр пристрастей, що вирує в головах учасників подій, що дозволяє поряд з іншими засобами творення характерів створити цілісну художню картину.

Проте наративну манера в творі змінюється, коли після вбивства Михайла обмежується кут зору персонажів, а Сава та Рахіра змальовуються з за допомогою зовнішньої фокалізації [Ткачук 2002: 147]. Наратор не повідомляє про хід їхніх думок, що дозволяє підсилити інтерес читача до сюжетних перипетій. До кінця твору читач так і не знайшов переконливого підтвердження провини Сави, адже розповідач не застосував внутрішньої фокалізації, тому його думки залишаються загадкою. Натомість у мовленні наратора підозра про причетність Сави до злочину подаються як колективна точка зору селян. Такий оповідний прийом натякає читачеві, що людська душа, здатна на злочин,

залишається незрозумілою для суспільства, яке може лише здогадуватись про причини такої поведінки й навіть визначити винного за непрямими доказами, можливими мотивами, виходячи з минулого та характеру людини.

Магічна влада землі така, що ділить людей на багатих (Івоніка, родина Тодорки, Іфтемія), середніх достатків (Докія, Онуфрій) і заробітчан (Анна, родина Григорія); на героїв, що люблять землю і тих, що цураються її. Галерею доповнюють образи працьовитого Петра, гумориста Онуфрія Лопати, п'яниці і вбивці Григорія Чункача. Колоритними персонажами є Докія, Домініка, Парасинка, які люблять землю, відчувають її поклики. Водночас земля впливає на формування полярних за вдачею синів Івоніки – Михайла і Сави, їх вчинків, уподобань, бажань. Майстерність письменниці виявилася в умінні змалювати індивідуальні характери, багатство внутрішнього світу. Деякі з них замислюються над філософським питанням, зокрема старий Івоніка: «А зрештою… пощо чоловік живе?», з сумом констатуючи: «Не на те, аби робив, день і ніч тяжко робив? Доки мені Бог сил дасть і буду жити, буду робити. Бог сам покличе нас уже, аби ми спочили. Наша доля працювати, тому то й відпочинок наш потім без кінця. Так уже сам Бог дав!»

В образі Івоніки Федорчука змальовано ментальні риси українського хлібороба. Він втілює ідею «магічної сили, якою мужик демократичної і довго поневоленої нації прикований до матері землі» (Денис Лукіянович). За допомогою антитези розповідач зображує суперечливий характер героя, який поєднав у собі споконвічну любов до землі і покірність перед сильними світу цього, природну доброту і наполегливість, любов і почуття справедливості. Образ рільника моделюється з особливим психологічним проникненням у його духовний світ, простежується історія його становлення як заможного господаря, який не загубив людяності, щирості, доброти. Гіркою і виснажливою щоденною працею він придбав землю, на якій каторжно працював з дружиною, здобувши певні статки. Лаконічні портретні деталі індивідуалізують трудівника (*«Він був дрібної, слабої будови тіла»*), але особливо експресивно зображується портрет горем прибитого батька в епізоді, коли Івоніка просив у суддів дозволу взавтра поховати сина.

Контрастні кольори відтінюють його образ: сиве волосся і чорні від праці та мозолів руки, які доторкаються панських ніг, благальним і дрижачим голосом благає на милість, падають чоловічі сльози. У тяжкому горі він звертається до землі, яку він любив, а зараз ненавидить: «Бери його, – заскреготав крізь зуби, – бери і спряч. Праця і кров моя пішла в тебе, а тепер бери ж його!»

Образ Івоніки увиразнює народне мовлення (своєрідний оповідний «сказ»), пересипане метафорами, влучними фразеологічними зворотами, яскравими барвами. Розповідач застосував різноманітні засоби психологізму, але особливо – монологи і невласне пряме мовлення, за допомогою яких вимальовується художньо правдивий образ буковинського селянина. Наратор-усезнавець проникає у внутрішній світ батька, який переживає до краю напружені моменти життя (перебування Михайла у війську, вбивство сина, розчарування у нездійсненності мрії). Після смерті сина Івоніка піднісся до духовного прозріння, збагнувши темну силу влади землі.

В образі *Марійки Федорчук* зображено характерні риси селянки: невтомну працелюбність, розсудливість, покірність чоловікові. Її образ відтворюється в розвитку, в суперечливих помислах і вчинках. Змолоду зазнала поневірянь бідної наймички. Вийшовши заміж за Івоніку, вона невтомно працює і досягає успіху, стає заможною і шанованою у громаді господинею. На її образі простежується згубний вплив влади землі на жінку-трудівницю: власницький інстинкт призводить до засліпленості і нерозсудливих кроків Марійки. Душа колись лагідної та щирої дівчини черствіє, озлоблюється, губить доброту. Мати любить своїх дітей, але відчуває неприязнь до Сави, який прагне одружитися з Рахірою, проклинає його. Після смерті Михайла в душі жінки перемагають чорні сили. Вона навіть б’є Анну, а згодом проганяє разом з дітьми її сина, адже Анна продовжувала скрізь говорити, що Сава вбив брата. Незабаром маленькі онуки Марійки померли. Замучена душевними муками, вона невимовно жаліє за Михайловими дітьми і ненавидить Саву, Рахіру та їх дітей. Влада землі взяла Марійку у свої темні обійми. Її душа закам’яніла, і втратила сенс життя.

Міфологічними й біблійними інтонаціями й символами наповнена розповідь у повісті Ольги Кобилянської: «*Бог дав йому (Івоніці) двоє дітей. А що по одній стороні було саме добре, вийшло по другій саме зло. А він їх однаково любив, вигодував однаковою працею своїх рук. Оба були його рідні-ріднісенькі діти…*»

Моделюючи образ Михайла Федорчука, письменниця майстерно поєднала психологічне, соціальне начала з драматичним напруженням і ліричним струменем. Його образ твориться за допомогою портретних деталей («*Михайло був молодець! І не саме великий, а плечистий і сильний. А з лиця, мов у дівчини, лише що над устами засіявся вус.. Дівчата в селі знали: був сором'язливий та замкнений… Був сильний, як ведмідь. Але серце було в нього м'яке, як тісто!*»), характеристик розповідача, який відзначає його врівноваженість, чемність, покірливість батькам, наділяє юнака життєрадісним світосприйманням і працелюбністю: «*Молодий хлопець опирався всьому завзяттю. Сміючись виходив із дому і сміючись вертався назад. Мов олень, перескакував весною глибокі шанці в полях, яким гнала розбурхана вода, а восени, як птах з висоти, розрізняв і в най густішій мряці всі предмети на простих просторах*». Порівняння підкреслюють волелюбну і шляхетну душу героя, який, як і його батько, утверджує себе в праці. Він любить орати і засівати поля: «*Я се так люблю робити, і хто зна, коли знов за плугом ступатиму*», – говорить він Івоніці перед армією. Михайло за типом темпераменту – флегматик, тобто людина, якій властиві неквапливість, урівноваженість, пунктуальність, внутрішній спокій, наполегливість у роботі.

Поетичність натури Михайла характеризує виразна деталь: син просить батька принести в казарму сопілку. Перебування на воєнній службі були жахливим випробуванням для юнака, який, на відміну від батька, не відзначався героїчним стоїцизмом. Проте військова муштра загартувала його характер парубка і розкрила кругозір: Михайло стає рішучим, розважливим, мріє про щастя з Анною у спільній праці.

Між землею і Михайлом існує органічна єдність, він відчуває внутрішню гармонію з нею, любить плекати поле. У парубка робота вчасно й до ладу зроблена, всюди в господарстві

порядок. Він романтичний і піднесений, емоційно сприймає довкілля. У ставленні Михайла до землі немає сліпого поклоніння її владі. Відсутні у нього дрібновласницькі інстинкти нагромадження задля нагромадження багатства, адже, на відміну від батька, не планував розширювати господарство. Любов до землі не затьмарила його палкого кохання до Анни – бідної наймички, хоча він розумів, що його вибір не сприймуть батьки. Врешті, Михайло вирішив боротися за своє щастя – піти проти волі батьків і одружитися з коханою, залишити господарювання на землі й будувати нове життя в місті. Його мріям не судилося здійснитися: у лісі Михайла знайшла куля Каїна. Темна влада землі рукою вбивці помстилася йому, забрала у своє лоно. Біблійний міф про Каїна й Авеля у романі «Земля» знайшов нове прочитання.

На міфічного Каїна подібний Сава. Письменниця вважала, що «*доля людини – в її характері*». Тож брати були наділені різними характерами і різними долями. Навіть портрети несхожі. Сава «*з лиця подобав на матір і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимного й неспокійного. З його ніжного, майже дитячого обличчя вражав його погляд прикро і відтручав від себе. Холодним, мов ніж, зимним блиском, що постепенно змагався, відпихав від себе*». За типом темпераменту Сава – меланхолік, тобто відзначається замкнутістю, глибиною і стійкістю емоцій при слабкому зовнішньому вияві, переважно негативних при слабкому зовнішньому вияві. У нього серйозність межує з патологією. Для Сави служба у війську – каторга. Щоб не бути жовніром, він воліє відрізати собі палець або випити якогось трунку і підірвати здоров'я. Батьки не знайшли «ключик» до серця хлопця, не зуміли перебороти його вади характеру, тож Сава виріс хитрим, підступним, лінивим, впертим, злим, цинічним і заздрісним. Батьки лише висловлювали своє невдоволення його лінощами, безвідповідальністю, небажанням працювати на землі, а особливо – стосунками з циганкою Рахірою, дівчиною легкої поведінки та двоєрідною сестрою. Проте Сава усе робив їм наперекір. Його свідомість роздвоюється від суперечливих почуттів: «*Він любив свою матір, здається, більше, як тата і брата, але бували хвилі, в яких ненавидів її, так як тепер, з цілої душі своєї, коли нарікала*

на Рахіру і прискала зневагою, як отрутою». Невгамовний, дикий шал емоцій зринає в душі Сави; коли він сердиться, то не контролює свої слова і вчинки. У його душі переважає чорне начало, нестримність до вбивства тварин і птахів без будь-якої потреби. Друге, темне, злісне, підпільне «я» свідомості розгледіла мати: «*В нім нема ладу! Сьогодні хотів орати, хотів день у день за плугом ходити, а завтра або позавтра буде, як той вовк, снувати, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не діткнеться*». Таку поведінку Сави Михайло пояснює Анні: «*Се вже гріх ним так править*». Такими штрихами гетеродієгетичний наратор вибудовує логіку характеру героя, що приведе його до злочину. Ольга Кобилянська здійснила не так соціально-психологічний вплив влади землі на людину, як етико-моральні мотиви, зумовлені підсвідомими імпульсами, темним началом у душі героя.

У художньому світі повісті образ Рахіри протиставляється Анні і змальовується непривабливими барвами. Це дівчина-лиходійка, яка сіє зло у душі Сави, намовляє його на переступ. Постає демонічна натура, яка від батька успадкувала злодійкувату вдачу, росла лінивою, лицемірною, злою; вона ходила цілими днями по селу, аби що-небудь поцупити. Портретні деталі увиразнюють її характер, підкреслюють грубість натури: «*круглі чорні жадібні очі*», білі зуби і червоні випнуті губи. У певні хвилини її очі світять «злобним блиском»; темне начало переважає у її характері, зумовлює логіку її вчинків. Парубки її обминали, тому Рахіра засиділась у дівках і врешті зосередила свій погляд на молодому Саві, підкоривши собі його душу і волю «на злість» рідній тітці Марії. Власницький інтерес наштовхнув Рахіру вибудувати далекосяжний план: вона прагне заволодіти землею Федурчуків будь-якою ціною, мріючи стати господинею, утвердити свій соціальний статус. З цією метою вона намовила Саву на вбивство Михайла, що, на її думку, відкриє їй шлях для заможного життя.

Образ Анни продовжує в українській літературі традицію жінки-страдниці, яка у своєму житті перенесла неймовірні випробування і муки, а саме: наймитування з дитинства і зневагу, смерть коханого і смерть своїх дітей. Горе підштовхувало Анну до загибелі, але вона його стоїчно перебороло і душа її знову

ожила, в її серці запала «невгасимий жар» кохання до Михайла. Її образ змальовується поетичними фарбами. Розповідач художньо майстерно змальовує її портрет, підкреслюючи привабливі риси дівчини: «*Середнього зросту, з темним, як шовк, волоссям… на око ніжна, таїла в собі силу та вабила до себе, мов музика, гармонією жіночості*». Для відтворення напруженості у розгортанні драматизму долі Анни використано символіку: як тільки-но закохані Михайло й Анна почали танцювати, на скрипці обірвалася струна – «*розлучилися дві руки*». Психологічна майстерність змалювання Анни неперевершена в українському письменстві. Доля їй усміхнулася тоді, коли Михайло освідчився їй у коханні, але незабаром насильно забрала судженого в землю. Розповідач акцентує на працелюбності наймички, наділеної добрим серцем, чуйністю. Вона відчула серцем, що убивцею її Михайла був Сава, якого зненавиділа. Великим випробуванням долі була смерть дітей. Врешті вона вийшла заміж за наймита Петра, і в неї народився син. Письменниця закінчує повість оптимістичною нотою. Хоч Анна і зневірилась у добродіяльну силу землі, але тяжко працює заради того, щоб син мав освіту, залишив землю і вибудував щасливішу долю.

«Земля» Ольги Кобилянської – епічний шедевр української літератури, яка відтворила в художньому світі твору «*пережитість і посутність поетичної філософії землі – селянина й землі, такі чесно-жорстокі картини бідування й праці, правдивість і разючу силу відтворення селянських драм, що шапрають душу не менше за Стефаникові маломовні трагедії*» (*Іван **Дзюба***). Авторка з натхненням і драматизмом оспівала любов селянина до землі і праці на ній, показуючи своїх героїв у радісній хвилини просвітлення і невимовного горя Змінилася епоха, але естетична привабливість «Землі» Ольги Кобилянської бентежить і сучасних читачів. Історія страшного злочину, що скоївся через землю, застерігає людство не робити таких помилок.

Література: *Гурдуз 2004* – Гурдуз А. Витоки міфопоетичної парадигми повісті Ольги Кобилянської «Земля» // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 5 – 6. – С. 194 – 198.; *Кобилянська 1962* – Кобилянська О. Твори: В 5 т. – К.: Держлітвидав України,

1962 – 1963.; *Мацяк 2006* – Мацяк О. Акорди як різновид фрагментарної прози Ольги Кобилянської // Українське літературознавство. – 2006. – № 67. – С.76 – 81.; *Павличко 2007* – Павличко Д.В. Літературознавство. Критика: У 2 т. – К.: Основи, 2007. – Т. 1. – 566 с.; *Русалка Дністровая 2007* – Русалка Дністровая. / Репринтне відтворення з видання: Русалка Дністровая у Будимі. Письмом Корол. Всеучилища Пештського. 1837. – Львів, 2007. – 135 с.; *Тимків 2005* – Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля» // Дивослово. – 2005. – № 3. – С. 5 – 10.; *Ткачук 2002* – Ткачук О.М. Наратологічний словник. – Тернопіль: 2004. – 173 с.; *Франко 1984* – Франко І.Я. Зібр. тв. У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41.

Рецензенти: Працьовитий В.С., д-р філол. наук, проф. (Львів)
Бородіца С.В.., к.філол. наук, доц.

Ірина Бабій, доц. **(**Тернопіль)

ББК 81. 2УКР. 923
УДК 821.161.2

Оцінно-експресивний потенціал іменникових лексичних інновацій у романі «Чотири броди» Михайла Стельмаха

У статті розглядаються іменникові індивідуально-авторські новотвори, які функціонують у романі «Чотири броди» М. Стельмаха. Проаналізовано семантику та стилістичну роль іменникових інновацій. Звернено увагу на оцінно-експресивну функцію іменникових новотворів у контексті твору.

Ключові слова: *новотвір, авторський неологізм, індивідуально-авторські інновації, неолексема, лексична інновація, оказіоналізм.*

In the article the author's individual noun innovations which function in the novel «The Four Fords» by M. Stelmakh are studied. The semantic and stylistic role of noun innovations is analysed. The evaluative and expressive role of noun innovations in the novel is revealed.

Key words: *neologism, author's neologism, individual author's innovations, neo-lexeme, lexical innovation, occasionalism.*

Мова як динамічна система здатна збагачуватися, поповнюватися новими одиницями. Процес оновлення та